מפלגת הפועל הצעיר לנוכח גילויי אקטיביזם ומתינות אצל ברנר וגורדון

מאיר חזן

אהרן דוד גורדון ויוסף חיים ברנר היו המדריכים הרוחניים של אנשי העלייה השנייה. אחד הדברים המשותפים לברנר ולגורדון הוא שעל שניהם עדיין לא נכתבה ביוגרפיה. בחקר תנועת העבודה טרם נבחנה בשיטתיות, לאורך ציר הזמן, עמדתם באירועים קונקרטיים. במאמר זה אבקש להתחקות על עמדות ברנר וגורדון בתחום השימוש בכוח. פרשה זו תידון תוך כדי ליבון השיג והשיח בין עמדות ברנר וגורדון ובין מפלגת הפועל הצעיר, שם טופחה ההסתייגות מהשימוש בכוח במעשה הציוני. הטענה המרכזית שאציג היא שבעתות משבר ומבחן לא שימשו השניים אורים ותומים ולא על פי גישתם בחרו הפועלים לנהוג. הדבר טושטש ועומעם בקורות בני התקופה ואף במחקר ההיסטורי הוא טרם זכה להבלטה הראויה. לעיון בסוגיה זו נודע ערך לא רק לשם בירור עמדות גורדון וברנר בעניינים מגוונים אלא גם כחלק מהחתירה להבנתה של תנועת העבודה בראשית ימיה.

השימוש בכוח על היבטיו השונים היה לנושא מרכזי במחשבה ובמעשה של תנועת העבודה משנות השלושים ואילך, עת התבררה בהדרגה נחיצותו להגשמת יעדי הציונות. מוצאם הערכי והרעיוני של ההלכות ודפוסי הפעולה שהנחו את בכירי מפא"י בהקשר הביטחוני נעוץ בשנים 1904-1921. היו אלה זמני ראשית, שעוצבו בהם עקרונות והועמדו במבחן התוצאה בנסיבות מקומיות בעיקרן, בלי שהשפיעו באורח גורף על המערכות הפוליטיות של התנועה הציונית בכללותה. במסגרת האינקובטורית הזו צמחו וגובשו דפוסים מכוננים בקרב אישים וגופים שעתידים לנהל משך תקופות ארוכות את ענייני היישוב, התנועה הציונית ומדינת ישראל. אישים וגופים אלה ייחסו חשיבות רבה לגישתם של גורדון וברנר בעניינים שונים (תרבותיים, ארגוניים, חברתיים ועוד), ובכלל זה להשקפתם בנושא השימוש בכוח.

המאמר שלפנינו עוסק בשתי שאלות: ראשית, מה הייתה דעתם של ברנר וגורדון בנוגע לשימוש בכוח בעת שעמד הדבר על הפרק? שנית, האם אפשר לאתר דפוס משותף לעמדותיהם

* תודתי לפרופסור אניטה שפירא על הערותיה.

בנקודות צומת שונות בנוגע לשימוש בכוח בנסיבות שונות? במסגרת זו אעסוק בנושאים הבאים: המחלוקת בדבר השימוש באלימות בעת בניית אחוזת בית בשנת 1909, יחסם של גורדון וברנר לשמירה, הפולמוס על ההתנדבות לגדוד העברי ב־1918, הוויכוח על הגנת תל חי ב־1920, הקמת ארגון ההגנה ופרוץ מאורעות מאי 1921. הקו המחבר בין המקרים שיידונו הוא שנחשפה במהלכם ההתלבטות בנוגע לשימוש בכוח פיזי כמרכיב במאמץ לקידום יעדיה של הציונות. המאמר נוגע במידה מצומצמת בסוגיית השקפתם של ברנר וגורדון בשאלה הערבית, שכבר בוררה לא מעט במחקר ומכל מקום ראויה לעיון נפרד מפאת היקפה.

הדברים המובאים להלן נשענים על מאמרים פובליציסטיים של גורדון וברנר, על מכתבי גורדון ועל זיכרונות בני התקופה. הדגש בדיון יושם על אופן התקבלות והשתקפות עמדותיהם של ברנר וגורדון בקרב ציבור הפועלים ונציגיו הפוליטיים. בהקשר הזה, הקורפוס המרכזי ביצירתם – המאמרים ההגותיים־פילוסופיים שכתב גורדון והסיפורים שחיבר ברנר – ממלא תפקיד משני. מה עוד שמרבית הפועלים לא עיינו בהם או התקשו להבינם.[1] ברל כצנלסון, שניתח את כתיבתם של ברנר וגורדון בנושאים שעמדו על סדר היום, העריך: '[...] כאן הוא [ברנר] יחיד ויחיד גדול, אבל אחד בין רבים. כאן ברנר בא בחשבון פחות או יותר כמו שבא בחשבון גורדון, כמו שבאים בחשבון אישים ממדרגה שניה, אשר עבודתם הפובליציסטית דרושה לנו להבנת התנועה [תנועת העבודה]'.[2]

במפלגת הפועל הצעיר העריכו את ברנר ואף נזהרו בכבודו. ביטאון המפלגה, **הפועל הצעיר**, נתן אכסניה למפעלו הפובליציסטי ככל שחפץ. עם זאת, ברי כי המזג והטון שברנר בחן בהם ענייני דיומא לא תאמו ולעתים גם לא הלמו את השקפותיהם ודרכם של חברי הפועל הצעיר במגוון היבטים הקשורים לתחום השימוש בכוח. בנוגע לגורדון – המצב שונה. כצנלסון השקיע לימים מאמצים להבהיר כי הוא עצמו, יצחק טבנקין, מרדכי קושניר ואחרים מאנשי אחדות העבודה '[...] היו קרובים מאד לגורדון, יותר ממישהו אחר'.[3] ה'מישהו

1. על תוכנם של סיפורי ברנר ידעו מרבית הפועלים מכלי שני או שלישי, כלומר שמעו תיאורים תמציתיים או הרצאות עליהם. יעקב רבינוביץ ציין בקשר לסיפורו של ברנר 'שכול וכשלון': 'הקורא העברי בארץ ישראל יודע את המספר ברנר הקודם [כלומר מהסיפורים הקצרים שחיבר בתחילת דרכו], מכיר ואוהב את ברנר הפובליציסט והמבקר, ואך ברנר המספר הארץ־ישראלי נשאר זר ולא אהוב על חלק גדול של הקוראים פה'. י' רבינוביץ, 'על ברנר וא"י', **הדים**, י (אב תרפ"ג), עמ' 55-56. צבי סוחובולסקי כתב על גורדון: 'אודה ולא אבוש שרק גורדון האדם היה משפיע עלי תמיד ולא גורדון הסופר והוגה הדעות. בתור קורא פשוט ורגיל קשה היתה עלי הקריאה במאמרי גורדון שהופיעו מדי פעם בעתונותנו, קשה היה עלי ביחוד סגנונו ואופן ההרצאה הכבד של רעיונותיו'. צ' סוחובולסקי, 'האדם והחבר', בתוך: מ' קושניר (עורך), **א. ד. גורדון: זכרונות ודברי הערכה**, תל אביב 1947 [להלן: קושניר, **זכרונות ודברי הערכה**], עמ' 35.
2. א' שפירא ונ' אביר (עורכות), **'העליה השניה': הרצאות ברל כצנלסון בפני הבחרות הסוציאליסטית (1928)**, תל אביב 1990 (להלן: כצנלסון, **העליה השניה**), עמ' 25.
3. הרצאות ברל כצנלסון בסמינריון המשמרת הצעירה של מפא"י בחיפה, מאי-יוני 1944, בתוך: ש' יבנאלי (עורך), **כתבי ב. כצנלסון**, יא, תל אביב תש"ט (להלן: כצנלסון, **כתבים**), עמ' 204.

האחר' לא היה אדם פרטי כי אם אישיות קולקטיבית – מפלגת הפועל הצעיר. הקפידו בה לאמץ את גורדון – האיש, הדמות והסמל – בחייו וביתר שאת לאחר מותו, יותר מכל גורם אחר בזירה הרעיונית והפוליטית היישובית רווית התאוריות והאמוציות. אחד התחומים הבולטים שהתגלתה בהם בקרב חברי הפועל הצעיר הנטייה להציג עצמם כהולכים בנתיב שפילס גורדון היה השימוש בכוח.

סוגיית השימוש בכוח נוגעת להיבטים שונים, ובהם האלימות כלפי פנים, צבאיות, טיפוח השאיפה להידברות עם הערבים והיחס בין המעשה הקונסטרוקטיבי לענפיו (עלייה, עבודה, התיישבות וכדומה) ובין ההזדקקות לנשק (בגופים שונים, כגון השומר, הגדוד העברי, ההגנה) בהגשמת המפעל הציוני. בתנועת העבודה השתגרו שתי הגדרות לצורך הבחנה בין גישות שונות בנוגע לתפקיד הכוח: אקטיביזם ומתינות. השימוש במונחים אלה נוח לצורך הכללות גורפות וקביעות החותרות להקצין לעתים הבדלי מזג וטקטיקה, לכלל פערים שיסודם בהשקפת עולם וערכים מנוגדים. בפועל קיים קושי להחיל מושגים עקרוניים, נוקשים מטבעם, על פוליטיקאים החייבים בדרך כלל לתת מענה קונקרטי בנסיבות חולפות. כפי שניווכח, קושי זה אינו מתפוגג כשעוסקים באישים כמו גורדון וברנר, שלפני הכול וככלות הכול, סוגיות פוליטיות במהותן לא נמצאו במרכז עולמם. כנקודת מוצא לדיון תוצג תגובתם הראשונית של ברנר וגורדון לסוגיית הכוח בתקופה הראשונה לשהותם בארץ.

עמדות ראשוניות

גורדון עלה ארצה ב־27 בפברואר 1904. בשנת 1905 התרחש התהליך שהוביל להתגודדות הפועלים בשתי מפלגות נפרדות: הפועל הצעיר ופועלי ציון. באותה עת התקיימה בפתח תקווה מה שידוע בתולדות ההיסטוריה השיתופית של היישוב בשם 'הקומונה השנייה'.[4] גורדון היה חבר בקומונה שהוקמה ביזמתם של ישראל ואליעזר שוחט. בקומונה חגגו חגיגות וגם ניהלו ויכוחים סוערים בעניינים שונים. מוצאה של הגישה השוללת שימוש בכוח בחוגי הפועלים טמון באותן שיחות מגששות. במרכזן עמד העימות בין מיכל הלפרין ובין גורדון בנוגע לדרך שבה תהא ארץ ישראל לביתם של היהודים. לאחר שנים סיפר אברהם קריניצי כי הלפרין הטיף לתורה שתמציתה – 'בדם ואש ניקח את הארץ', ואילו גורדון סבר כי 'בדם

4. הקומונה הייתה 'קומונת צריכה' של פועלים. השיתוף ביניהם התבטא במקום המגורים, בארוחות יחדיו ובקופה אחת. הם לא עבדו באותו מקום ולא הייתה להם כוונה להתיישב במשותף. הקומונה הייתה מקור לעזרה ולסיוע הדדי של הפועלים, כדי להקל את ההתמודדות עם מצוקות חיי היום־יום. הקומונה שכנה בדירה של ארבעה חדרים ששימשה מלון לפועלים ועוברי דרך וכן לעולים חדשים.

ואש אי אפשר לעשות שום דבר'.[5] הציטטות הללו חוברו ברבות השנים, ומוטב לראות בהן תיאור סמלי ולא מדויק של לשון הוויכוח אז. האחים שוחט נחלקו. אליעזר נטה לצדו של גורדון, ישראל – להלפרין. ייתכן שתיאורו של הלפרין, כאילו הוא ביטא וייצג את אחד הקטבים בפולמוס סביב הכוח בראשיתו, חוטא בהגזמת יתר בנוגע למידת השפעתו ומושתת על דִמְיוֹן בדיעבד של דמותו ומעמדו בחוגי הפועלים. עם זאת, נכון לראות את פיצול הדרכים בין האחים שוחט כבן הזמן והמקום.[6] שני האחים סימלו בדגשיהם השונים בשאלה מה צריך לעשות בארץ את הכיוונים הרעיוניים והארגוניים שעתים התמזגו ועתים התנגשו בתנועת העבודה.[7]

בספטמבר 1905 נערכה אספת פועלים בפתח תקווה, ובמהלכה פרצה מחלוקת וכמה מהם פרשו לחדר אחר 'בגלל השם' שיינתן למפלגה שביקשו להקים. היו כמובן מחלוקות גם סביב הסוציאליזם, הזיקה למפלגת פועלי ציון בחוץ לארץ ועוד, אבל שלמה צמח מספר שבאותו כינוס הוא השמיע את הססמה: 'לא סַיָף וספר אלא מעדר ותרבות עברית אנו כורכים בשמינו!'[8] הססמה שתמצתה את התפיסה המסויגת מאלימות לא נחרתה בזיכרון ההיסטורי של בני התקופה, ואולם מתברר ממנה כי היה מי שדגל בטיפוח חזון ומכשיר הסיף בקרב הפועלים באותה עת, והדבר היה שנוי במחלוקת, גם אם בדיעבד העדיפו בשני הצדדים להצביע על שם המפלגה כעל גורם הפיצול.

ברנר עלה ארצה ב־12 בפברואר 1909. ארגון השומר נוסד כעבור חודשיים, ב־12 באפריל. בגיליון **הפועל הצעיר** שראה אור סמוך למועד זה, ב־23 באפריל, מתח ברנר ביקורת על הארגון, בלי לנקוב בשמו. בפתח מאמר ביקורת על המחזה 'ברזל בברזל' מאת יצחק וילקנסקי (י' אבויה), תקף ברנר את הפסוק 'בדם ואש יהודה נפלה' משירו של יעקב כָּהַן, 'בריונים', שהיה כידוע סססמת השומר (ועוד קודם לכן ססמת בר גיורא), וקבע בנחרצות: "יהודה לא נבנתה בדם ובאש חרב!'[9] בכך הוא המשיך מעין מסורת בדפי **הפועל הצעיר**, שכן גם

5. א' קריניצי, **בכח המעשה**, תל אביב 1950 (להלן: קריניצי, **בכח המעשה**), עמ' 16-18; י' שוחט, 'פגישתי הראשונה עם ב. בורוכוב, מימי "ההגנה העצמית" למפעל "השומר" בארץ', **במפנה**, 17.12.1937; הנ"ל, 'שליחות ודרך', בתוך: **ספר "השומר": דברי חברים**, תל אביב 1957, עמ' 6-8; א' זייד, **לפנות בוקר**, תל אביב 1975, עמ' 24-25.
6. קריניצי, **בכח המעשה**, עמ' 17. ברשימה שנותרה בעזבונו של גורדון ופורשה לימים כמעין צוואה, בחר גורדון באופן שבו הספידו את הלפרין כנקודת מוצא להבהרת הדרך שבה הוא מבקש שיספידו אותו לאחר מותו. 'מתוך פנקס־הכיס של א. ד. גורדון', **הפועל הצעיר**, 9.3.1923. בזיכרונותיו מראשית ימיה של כנרת תיעד ר' בנימין שיחה שניהל עם שרה מלכין '[...] על ההבדלים שבין "הפועל הצעיר" ל"פועלי ציון", על ההבדלים שבין אליעזר שוחט לאחיו ישראל שוחט'. ר' בנימין, 'דליקה – כנרת- דגניה: זכרונות', **מאזנים**, ז (ניסן-אלול תרצ"ח), עמ' 498.
7. י' קולת, 'אליעזר שוחט ו"הפועל הצעיר"', **אבות ומייסדים**, תל אביב 1976, עמ' 116-117.
8. ש' צמח, **שנה ראשונה**, תל אביב 1965, עמ' 214.
9. י. ח. ב. [י"ח ברנר], 'רגשים והרהורים', **הפועל הצעיר**, 23.4.1909. תכנית 'השומר' פורסמה ב**הפועל הצעיר** ב־1.7.1909.

בעקבות הקמת בר גיורא נחשף בביטאון דבר קיומו של הארגון החשאי, במאמר מאת משה סמילנסקי.[10]

שאלת השימוש בכוח נמנתה אפוא עם מכלול הנושאים שגורדון וברנר נתנו את דעתם עליהם עוד בתקופה הראשונה לשהותם בארץ ישראל. הם נקטו בה עמדה ללא קשר ישיר למצב קונקרטי שתבע התייחסות מידית. עם זאת, שרדו מאותם הזמנים רק רמזים אשר להשקפתם על תפקיד הכוח בהגשמת הציונות. ככלל, באותה עת נדרשו פעולות מגן ספורדיות בלבד. לא כן הדבר בנוגע למאבק על 'כיבוש העבודה'.

הוויכוח על מעשי האלימות בבניית אחוזת בית

מפלגת הפועל הצעיר עמדה לראשונה בתולדותיה על סף פילוג בעת המחלוקת סביב הקמת בתי אחוזת בית וגימנסיה הרצליה ב־1909. הדבר אירע באספה החמישית של הפועל הצעיר, שנערכה בחודש אוקטובר. במוקד הוויכוח הסוער שהתלקח בין החברים עמדו דרכי הגשמתו של עקרון כיבוש העבודה, ובעיקר אם לכרוך את יישומו בהפעלת כוח פיזי. על הפרק הונחה השאלה העקרונית, אם מותר לנקוט אמצעי אלימות לצורך מימוש רעיון העבודה העברית.[11]

שלושה חודשים לפני אספת הפועל הצעיר פורסם מאמר מאת גורדון, שהוא קצף בו על בניית בתי עשירים באחוזת בית מכספי הקופה הלאומית של הקרן הקיימת.[12] גורדון הלך לאספה בחברת כצנלסון, שעלה ארצה חודש קודם לכן. בבואם הם מצאו דלת נעולה מאחר שלנוכח העימות המפלגתי החריף לא רצו חברי הפועל הצעיר לפתוח את האספה לקהל הרחב. השניים הוזמנו להיכנס פנימה כאורחים רצויים, אבל גורדון וכצנלסון סירבו בטענה שצריך לאפשר כניסה חופשית לכול.[13] המאבק שהם בחרו לנהל במקרה זה לא עלה בקנה אחד עם הצורך לתת מענה ספציפי לסוגיה הפוליטית הקונקרטית בנוגע לאלימות שעמדה באותה שעה על סדר היום.

10. בן־חוה [מ' סמילנסקי], **הפועל הצעיר**, ניסן-אייר תרס"ח (אפריל-מאי 1908).
11. ראו: מ' חזן, 'ראשית המתינות במפלגת הפועל הצעיר 1905-1917', **עיונים בתקומת ישראל**, 12 (2002), עמ' 252-254.
12. א"ד גורדון, 'פתרון לא רציונלי', **הפועל הצעיר**, 1.7.1909.
13. מכתב ברל כצנלסון לישראל גלילי, 30.9.1935, **אגרות ב. כצנלסון**, ו, תל אביב 1984 (להלן: כצנלסון, אגרות), עמ' 196. לפחות במקרה של כצנלסון, ההימנעות מלהיכנס מטעמים 'עקרוניים' למפגשים הייתה בבחינת הרגל. בנאום לציון עשרים וחמש שנה למותו של יוסף ויתקין סיפר כיצד החליט לא ללכת לשמוע את הרצאתו של ויתקין כששהה ברוסיה משום ש'אדם, שיכול לעזוב את ארץ-ישראל – אפילו זמנית – כדי להטיף לאחרים בגולה, לא היה ראוי לדעתי אז שילכו לשמוע אותו [...]'. **דבר – תוספת ערב**, 21.1.1937. כצנלסון עלה לארץ ישראל ב־7.9.1909.

כאמור, הלגיטימציה להשתמש בכוח עמדה, במוקד כינוס הפועל הצעיר. בכירי המפלגה, בראשותם של יוסף אהרנוביץ, נחום טברסקי ואליעזר שוחט סירבו להכשיר את האלימות כלפי יהודים הבונים את בתיהם בעזרת פועלים ערבים, ועמדתם התקבלה ברוב של עשרים ושבעה קולות נגד עשרים ואחד קולות. אף על פי שנפלה ההכרעה הפורמלית, לא חדלה ההתכתשות בעיתון המפלגה. אהרנוביץ כתב רשימה בוטה נגד הטרור שנוהגים הפועלים, המחללים באמצעות 'אגרוף' את 'הקודש', כלומר את כיבוש העבודה. מתנגדיו הטיחו לעברו כי אם תפקע סבלנותו של מי מהפועלים על חילול הקודש והוא ישיב במכת לחי, ראוי לומר לו: 'תחזקנה ידיך!'[14] ואמנם, נמצא גם נמצא מי שחיזק את ידיהם.

ברנר, שגם הוא כמו גורדון, רטן על משכני האמידים הנבנים באחוזת בית, העניק תמיכה מוסרית לפועלים שנקטו אמצעי אלימות. הוא השתבח ברתיחת 'הלבבות העבריים הנאמנים של טובי בעלי ה"מחאה"', כלשונו, ששרו בעת ביקורו של חיים נחמן ביאליק באחוזת בית: 'תחזקנה ידי כל אחינו המחוננים עפרות ארצנו', והיה עליהם להוסיף ולשווע: 'תיבשנה ידי כל אחינו הלוקחים כסף מהקופה היהודית [...] ומוסרים אותו לידי אינו־יהודים [...]'. הפועלים שתמכו באלימות הודו כי אפשר שהכוח לא יועיל, 'אבל זאת היא נחמת שמשון: תמות נפשי!...'.[15] יודגש שגורדון, להבדיל מברנר, לא ראה בעין יפה שימוש באלימות במקרה הנדון.

מאותה תקופה ואילך הייתה שלילת השימוש באלימות במאבקים ציבוריים בקרב היהודים לאחד מסימני ההיכר של הפועל הצעיר ולנדבך מרכזי במורשת שהנחיל לתנועת העבודה. גישה זו זועזעה שוב ושוב במחלוקות עם חוגי הימין ביישוב, ובייחוד בעימותים עם התנועה הרוויזיוניסטית על עבודה עברית מאורגנת בשלהי שנות העשרים ובשנות השלושים. אך אף שמפעם לפעם הופרו 'כללי המשחק' שנקבעו ב־1909, נותרו הפרות אלה בגדר חריגים הטעונים בירור נוקב. הסטיות מן הכלל, שאין להזדקק לאלימות במאבקים על מקום העבודה, היו תוצרי הזמן והמקום שאירעו בו, אך ההלכה העקרונית נותרה על כנה לאורך שנים. גורדון וברנר לא היו שותפים בעיצוב הלכה זו.

היחס לשמירה ולשומרים

בחוגי הפועלים ידעו מלכתחילה כי לירִיבות עם הפועל הערבי על מקום העבודה תפקיד קריטי בקביעת עתידה המדיני של הארץ. בהדרגה חלחלה בקרבם ההכרה כי תפקיד מכריע לא פחות ממנה צפון ליכולת ההתגוננות. נהוג להבליט את משקל הדוגמה האישית של

14. צדדי [י' אהרנוביץ], 'עולמנו – הלאה הטירור', הפועל הצעיר, 22.10.1909, פועל יפואי, בן־אהרן, 'הערות', הפועל הצעיר, 12.11.1909.
15. ברנר, 'רגשים והרהורים', הפועל הצעיר, 25.1.1910. ראו את תגובתו המאלפת של ר' בנימין בנדון, 'על המדוכה', הפועל הצעיר, 15.3.1910. ביאליק ביקר בארץ בחודשים מרס-יוני 1909.

גורדון בעבודת הכפיים, אבל גם להשתתפותו בשמירה נודע ערך רב. השיחות הבלתי אמצעיות שניהל עם עמיתיו הפועלים במשך יום העבודה ובסיומו תרמו לעיצוב השקפותיהם בנושא השימוש בכוח. החומר המועט שהותיר אחריו בכתובים מאותה עת אינו משקף דיו את מידת השפעתו.

הפסוק 'לא ישא גוי אל גוי חרב' ביטא את אמונתו של גורדון כי בעתיד תימָצא דרך לחיים משותפים בין היהודים לערבים, אולם זו אינה צריכה לבוא על חשבון השאיפה להגשים את הציונות. גורדון לא השלה את עצמו או העלים עין מכך שקיים סיכוי סביר שבעתיד תתרחש התנגשות בין שני העמים. הוא חזה שההתנגשות תפגע בעיקר באינטרסים של הערבים. על היהודים להישמר שבמהלכה לא ייפגמו הערכים המוסריים העומדים ביסודו של המפעל הציוני. הזדקקות היריב לאמצעים כוחניים, הדגיש גורדון, אין פירושה שהיהודים רשאים וצריכים לשנות את סדר העדיפויות שלהם ולהעניק את הבכורה לאמצעים דומים, שיבואו בהכרח במקום ההתמקדות בחיי העבודה והיצירה.[16]

ברנר התחבט בסוגיית דרכי הנחלת המודעות לערך השמירה כגורם שאין להמעיט במשקלו בתהליך השתרשות היהודים בארץ. על כן הוא תמך במי שביקש להעלות על כתב תיאורים ראליסטיים ונטולי תחכום של הוויית השמירה. ברנר סבר כי 'נאקת השריקה המרוסקה' של חתיכת הפח תחת רגלי השומר המתהלך באישון לילה, תחשוף בפני הקורא את הקושי והפחד הכרוכים במלאכת השמירה 'יותר מאלף פסוקים של השתפכות־הנפש'. הוא כתב זאת במאמר ביקורת חריג בתוכנו אצלו, שעסק בסיפורו של אהרון ראובני – 'על יד הקיר'.[17] היה זה הסיפור הראשון בעברית המוקדש לשמירה בארץ ישראל. ברנר שירת בשעתו כשנתיים בצבא רוסיה. הוא לא התנסה בשמירה בארץ. אף שייחס חשיבות רבה לעבודתם של השומרים, היה לו יחס מורכב להנצחת קורותיהם של הנופלים בהם.

ברנר נמנה עם חברי המערכת של קובץ יזכור שיצא לאור בדצמבר 1911, לצדם של אלכסנדר זיסקינד רבינוביץ (אז"ר), יעקב רבינוביץ, יוסף שפרינצק ומיכאל טיטלמן (תמרי). ברנר, שעשה את עיקר עבודת העריכה של הספר,[18] גרס כי 'כיצד אנו מתים – אין הבדל גדול'. העניין המהותי מבחינתו היה 'כיצד אנו חיים'. לכן את המאמר שחיבר עבור הקובץ הוא ביקש להקדיש ליחידים שבחייהם ראה דוגמה ל'סוג חדש בין בני ישראל [...]': השומר אברהם יוסף ברל והפועל מנחם מנדל שמואלי ('ממשי'). הראשון נהרג בשוגג, כנראה בשל

16. א"ד גורדון, 'הקונגרס [חלק שלישי]', **הפועל הצעיר**, 21.11.1913.
17. ב. י. [ברנר], 'משדה הספרות', **הפועל הצעיר**, 11.1.1915.
18. א"ז רבינוביץ (עורך), יִזְכֹּר... מצבת זכרון לחללי הפועלים העברים בא"י, יפו תרע"ב; ר' בנימין, 'ע"א [על אודות] "יזכור"', **הפועל הצעיר**, 24.1.1912; הנ"ל, 'וקן והוא עלם', **משפחות סופרים: פרצופים**, ירושלים 1960, עמ' 208; י' פרנקל, 'ספר "היזכור" משנת 1911 – הערה על מיתוסים לאומיים בתקופת העלייה השנייה', בתוך: **יהדות זמננו**, ד (תשמ"ח), עמ' 67-96. שפרינצק שירת כמזכיר הוועד המרכזי של מפלגת הפועל הצעיר. טיטלמן (תמרי) היה מנהל הביטאון הפועל הצעיר.

פליטת כדור של חברו. השני נפטר מהתקף לב. הם היו חברים במפלגת הפועל הצעיר. ברל היה מועמד להצטרף לארגון השומר ופעל בהנחייתו. ברנר, שפרש בקיץ 1911 ממערכת הקובץ עקב חילוקי דעות עם אז"ר על העריכה, שמט מהקובץ את מאמרו ופרסם אותו בהפועל הצעיר.[19]

ר' בנימין חיבר את ההקדמה לקובץ. התיבה החוזרת בה היא 'קדוש': 'העבודה הקדושה' של 'חלוצים קדושים' אשר 'הזיכרון הקדוש' נותר מחייהם וב'רגשות קודש' נזכור את 'חללינו־קדושינו'.[20] הדגש אצל ר' בנימין היה בהענקת התואר 'קדוש' לבני אדם, חבריהם לדרך של הפועלים במצוות תחיית הציונות. במאמר שכתב הרב אברהם יצחק הכהן קוק עבור יזכור, הוא תיאר, בין היתר, את שעותיו האחרונות של ברל, בעת שידע בבירור כי הוא הולך למות. ברל אמר בשלווה, בהקדימו בעשור את יוסף טרומפלדור, 'שנפשו שוקטת, כי מת הוא בעד עבודת התחיה הישראלית בארץ־ישראל'. הרב קוק פסק: 'למראה נורא זה, לנשמה עליונה כזאת, שמים וארץ יענו יחדיו: קדוש'.[21] לעומת זאת, ברנר חתם את החיבור שייעד לקובץ בשאלה רטורית: 'האם לא קדושה היא אדמת הגליל?'[22] כעבור זמן מה התרעם ברנר 'עד כמה אנו נמהרים לקדש דברים שנקדשים רק במשך הדורות [...]' ותהה אם הפועלים שהכירו את חבריהם יוכלו ליצור מחייהם 'אגדת קדושים'.[23] לכאורה לא היה מקום לכעסו. במכתב שדחק בחברי החללים לכתוב רשימות לזכרם, עליו חתמו אז"ר וברנר, נאמר כי 'פרי הספר יהיה קודש', ולכן מופנית פנייה לחבריהם של 'הרוגינו הקדושים, שמסרו את נפשם על קידוש שם עמנו'.[24] אז"ר, שהתפרסם כעורך יחיד של הקובץ לנוכח פרישת ברנר, העיר לו כי אנחתו מיותרת משום שבקרב היהודים כל מי שמת מיתה משונה נקרא 'קדוש', ואף הקנאים ביותר לא יערערו שכך חורטים על מצבתו. ומי יעז לפקפק ב'קדושתם' של הצעירים, 'שחרפו את נפשם בעד עבודת ארצנו הקדושה?'[25]

19. י. ח. ברנר, 'ציונים', הפועל הצעיר, 28.8.1911. ברל נהרג ב־2.6.1910. שמואלי נפטר ב־26.5.1911 וידיעה על מותו פורסמה בהפועל הצעיר ב־14.6.1911. לכן נראה שהוויכוח במערכת יזכור אירע בין אמצע יוני לאמצע אוגוסט 1911.
20. מערכת יזכור, 'הקדמה', יזכר, עמ' ד-ה; ר' בנימין, 'ע"א [על אודות] "יזכור"', הפועל הצעיר, 24.1.1912.
21. הרב אברהם יהודה הכהן קוק, 'על במותינו חללים', מאמרי הראיה, ירושלים 1984, עמ' 89-92. הסיבה שהמאמר לא נכלל בקובץ יזכור אינה ידועה. נסיבות מותו של ברל וגם מעמדו האישי בציבור הפועלים, לעומת טרומפלדור, דנו את אמרתו לשכחה.
22. ברנר, 'ציונים', הפועל הצעיר, 28.8.1911.
23. בר־יוחאי [ברנר], 'גם אלה אנחות סופר', הפועל הצעיר, 21.6.1912.
24. א"ז רבינוביץ וי"ח ברנר, 'מכתבים למערכת', הפועל הצעיר, 13.3.1911.
25. א"ז רבינוביץ, 'על הנאנחים', הפועל הצעיר, 12.7.1912. החרה החזיק אחריו אברהם משה קולר, שתיאר את ברנר כ'אחד הבכיינים', והוסיף כי ללא קשר לתכונותיהם האישיות הפרטיות, 'לנו יקר זכרונם של הנופלים באשר הינם "גיבורים־קדושים", שמסרו נפשם ולהראות לנערי עמנו בכל אתר כיצד חיים וכיצד מתים יהודים אמיצי לב בבואם לברוא חיים חדשים [...] בארץ אבותיו' א"מ קולר, 'על האנחות', הפועל הצעיר, 1.8.1912.

בסיפה של דברי אז״ר טושטשה העובדה שלא עבודתם של פועלים מסוימים אלא אופן מותם הוא שהקנה להם את הזכות להיכלל בקובץ. מאחר שרבים מקרב בכירי האוחזים בעט ביישוב הוזמנו להשתתף בקובץ, סביר שבקשה כזו הופנתה גם אל גורדון. אין ברשותנו כל תיעוד לבסס הנחה זו, אך ברי שאכסניה המקורבת לבית מדרשו של הפועל הצעיר אמורה לכאורה להיות לרוחו. ייתכן שגורדון נמנע מלתרום מפרי הגותו לקובץ עקב חיבוטי כתיבה חולפים, אך אפשר גם שאופיו המתוכנן של הספר – להעמיד זכר רק למי שמעשה אלים קיפד את חייו – עורר בו התנגדות בשל הסתייגותו מיצירה מרטירולוגית העלולה להעמיד בצל את החלוצים המקדישים את חייהם לדבקות עיקשת בדרך העבודה העצמית.

גורדון לא הותיר כל התייחסות לקובץ לאחר שפורסם. ברנר הרגיש כי חבריו נחפזים לקדש מעשים שטיבם ומשמעותם עוד מותנים במה שיחוללו חבריהם החיים. האהדה שרחשו גורדון וברנר לעבודת השמירה לא הניעה אותם באותו שלב להצטרף אל מטפחי האגדה על אודות השומרים שנפלו. בתורת אמצעי הגנתי במהותו, החיוני לצורכי הקיום היהודי בארץ, היה מבחינתם העיסוק בשמירה – על השימוש בכוח הכרוך בו – כורח בל יגונה ולא אידאל נכסף. הנכונות בחוגי הפועלים להזדרז ולקדש את מסכת ההתגוננות בארץ נבעה בין היתר מהרצון למצוא בנופלים עדות לקשיי המפעל ולמחירו המר, ובעיקר להציגה כגילוי של הנחישות להבטיח את תחיית העם היהודי בארצו. תפיסה זו נחשפה במלואה עם פרוץ הוויכוח על ההתנדבות לגדוד העברי. היא זכתה לביטוי מובהק בתשובתו של אליהו גולומב לשפרינצק, אשר גרס כי הגדוד יהיה רק מצבת זיכרון לכמה מאות צעירים: תהיה זו ׳מצבה יפה ונשגבה. העם ידע להעריך כראוי את גודל האידיאה ואת ערך המומנט ההיסטורי של מפעל זה, שייהפך לגורם פסיכולוגי־לאומי בדרך אל התחייה׳.[26]

פולמוס ההתנדבות לגדוד העברי

הוויכוח על ההתנדבות לגדוד העברי היה העימות הפוליטי הראשון בתולדות המחלוקת בין מתונים לאקטיביסטים בתנועת העבודה. העימות התנהל בשני גלים. הגל הראשון בחודשים ינואר-אפריל 1918 ביהודה, והשני בחודש אוקטובר בגליל. בתווך, בין שני פרצי הפולמוס, התגייסו בחודש יולי מרבית המתנדבים. עוד בחודש ינואר החליטה מועצת הפועל הצעיר לאסור על חבריה להתגייס ואיימה כי מי שיתנדב יורחק לאלתר מן המפלגה. את ההתנגדות להתנדבות, תוך כדי העדפת ׳השמירה על הקיים׳, הובילו במפלגת הפועל הצעיר אליעזר יפה ושפרינצק.[27]

26. פרוטוקול האסֵפה המכוננת הראשונה, י״ח-י״ט בטבת תרע״ח (3.1.1918-2.1.1918), הארכיון הציוני המרכזי [להלן: אצ״מ], J1/6313.

27. בחודש אפריל, בעקבות נאום ידוע של ז׳בוטינסקי באספת פועלים גדולה ברחובות, ביטל הוועד המרכזי של הפועל הצעיר בלית ברֵרה את סנקציית ההרחקה, שאיבדה מתוקפה משום שהתברר כי מרבית

בעת התלהטות המחלוקת על ההתנדבות שהה גורדון בגליל, שעוד היה בשליטת טורקים, מנותק ממוקד ההתרחשויות. הוא התגורר ועבד אז בתל עדש, נקודת היישוב שהתרכזו בה חברי השומר. מה טעם מצא גורדון לעזוב את 'חבריו וחסידיו המבינים אותו והחיים ברוחו', בלשונה של רחל ינאית, ולהסתופף בתנאי דחק במשך חודשים ארוכים בחברתם של אנשי השומר, זהו עניין לביוגרף לעתיד של גורדון. מדי ערב, מספרת רחל ינאית, התאספו סביב גורדון צעירי השומר והקשיבו לו 'בפיות פעורים'.[28] עמם נמנה גם חבר השומר חיים שטורמן, שהגה אהבת נפש לגורדון. רעייתו עטרה סיפרה לימים כי בדרך כלל הסופרים העברים – ומובן שכוונתה לברנר ולגורדון – לא היו מורי הדרך של אנשי השומר. בזה הם נבדלו מחלקים אחרים בציבור הפועלים בארץ, שכן מנהיגי השומר מניה וישראל שוחט היו הדמויות הדומיננטיות בעיניהם.[29]

בימי פולמוס ההתנדבות עסקו פועלי יהודה בניחושים בנוגע לעמדתו של גורדון. למרות השקפותיו הידועות של גורדון, המסויגות מנשק ומכוחניות, לא הייתה גישתו מובנת מאליה בעיני הפועלים – תומכי הגיוס ומתנגדיו. מרדכי קושניר (שניר) זכר ברבות השנים כי אחד המתנדבים אמר לו יום לפני צאת הגדוד מן הארץ, כלומר ב־27 ביולי 1918: 'אילו היה פה הזקן היה יוצא בראש המחנה [...]'.[30] צבי שץ כתב לגורדון כי השאלה 'מה היה עושה הזקן?' טרדה רבים מהצעירים שהתלבטו באותה עת בדילמת ההתנדבות. 'מדוע הוא לא אתנו', הם תהו. מהיכרותם עם גורדון ידעו המתנדבים שהוא צפוי להתנגד '[...] לתכנית לקניית האידיאל שלנו בדם [...]'. אבל הם בכל זאת חשבו שהוא יפגין יראת כבוד בפני 'מומנט ה"זבח" עצמו'.[31] במבט לאחור אמר כצנלסון: 'השאלה מה תהיה עמדתו של גורדון, העסיקה כמעט את כל פועלי יהודה. אלה היו בטוחים שהוא יהיה בעד הגדוד ואלה היו בטוחים שהוא יהיה נגד הגדוד. אבל הוא אז לא היה ביהודה'.[32]

גורדון הביע לראשונה (בצורה מתועדת) את השקפתו בעניין ההתנדבות רק בוועידת פועלי הגליל בכנרת, שנפתחה ב־18 באוקטובר. אז עמד על הפרק השלב השני של הגיוס, לאחר שהשלימו הבריטים את כיבוש הארץ. לעמדת גורדון, ש'בדם לא קונים ארץ כי אם על־ידי החיים בה', הצטרפו גם אברהם הרצפלד, יוסף בוסל ובנציון ישראלי. יצחק טבנקין, אליעזר שוחט, מאיר רוטברג וחברי 'השומר' תמכו בגיוס.[33] גורדון רשם את מחשבותיו

הפועלים דוגלים באקטיביזם ותומכים בגיוס. בסופו של דבר התגייסו כחמישים מחברי הפועל הצעיר, ובערך כארבעים אחוז מחברי המפלגה צידדו בגיוס.

28. ר' ינאית בן־צבי, **אנו עולים: פרקי חיים**, תל אביב 1959, עמ' 478.
29. ע' שטורמן, 'שנים בארץ', בתוך: **חברות בקבוץ**, עין חרוד תש"ד, עמ' 8.
30. מ' קושניר, 'הגיגים – לא. ד. גורדון', **האדמה**, ב, י־יא, תמוז-אב תר"ף (יוני-אוגוסט 1920), עמ' 446.
31. מכתב צבי שץ לגורדון, ח' באדר תרע"ט (8.2.1919), בתוך: מ' צור (עורך), **את אינך בודדה במרום: מכתבים מא. ד. גורדון ואליו**, תל אביב 1998, עמ' 199-200 (להלן: צור, **את אינך בודדה המרום**).
32. כצנלסון, **העליה השניה**, עמ' 124. ראו גם: כצנלסון, **כתבים**, יא, עמ' 204.
33. פרוטוקול כינוס הפועלים בגליל, בתוך: צור, **את אינך בודדה במרום**, עמ' 205-211.

בנוגע להתנדבות ב־21 באוקטובר, והם התפרסמו במאמרו 'לזכרון' בשנת 1931. בגילוי לב וגם במרירות הודה גורדון שעָצמת הטיעונים ויכולתו הרטורית של טבנקין, או בלשונו – 'כוחו להפנט אחרים' – הכריעו את הכף נגד השקפותיו.[34] כשבועיים לפני כינוס הוועידה בכינרת, ב־30 בספטמבר, כתב גורדון לשפרינצק:

> אינני יודע פשוט מה לכתוב הפעם. הנני כמבולבל. שומע אני מכל הצדדים קול שמחה וקול ששון: פשוט גאולה וישועה. ואני, המשוגע ממראה עיני, רחוק רחוק משמחה וששון, ויותר קרוב לרפיון ידים ולייאוש. כמעט כל חלומותי וכל תקוותי כלו בעשן בתוך השמחה והששון, הגאולה והישועה [...] לא אבוא לבאר לך הפעם את מחשבתי: אולי גם אתה בין השמחים, וכל מחשבת ספק, מקיפה ומעמיקה יותר, זרה לך וקשה לך כמו לרבים אחרים.[35]

בסיום מכתבו ביקש גורדון משפרינצק לשלוח לו את החומר הספרותי שהתפרסם מאז נותקו הגליל ויהודה. ב־4 באוקטובר השיב שפרינצק לגורדון:

> מאד נכספה נפשי לדעת את מחשבותיך בנידון זה [כלומר בנוגע להתנדבות]. מאוד־מאוד הייתי רוצה להיווכח שא. ד. גורדון סובר גם ברגע זה, כי חלוצינו צריכים גם עכשיו להיות גיבורי המעדר והמחרשה ולא להיות להוטים אחרי החרב, שלא בה ההוכחה על שחרור וקנין לאומי.[36]

לא ידוע אם ועד כמה הושפעו הדברים הפומביים שהשמיע גורדון נגד ההתנדבות בוועידת פועלי הגליל בכינרת מפנייתו של שפרינצק. ברור רק שהפנייה של הפוליטיקאי והעסקן – שפרינצק, אשר הצהיר מפורשות על עמדתו במכתבו לגורדון, קדמה לאמירה הפומבית המפורשת של מורה ההלכה. המסקנה היא ששפרינצק פעל לגייס את תמיכתו של גורדון, לקראת המפגש המחודש עם החברים בגליל. הוא ידע היטב כי רבים מחברי הפועל הצעיר המעורבים בענייני הגנת היישוב, כגון אליעזר שוחט, נחום תנפילוב, יוסף ברץ ומאיר רוטברג נמצאו בגליל. לכן נזקק לתמיכה הרעיונית של גורדון. בדיעבד התברר שבאותה עת היתה זהות רבה בין עמדות גורדון ושפרינצק. גורדון שב והתייצב נגד ההתנדבות בוועידת הפועל הצעיר ביפו, שנערכה בשלהי 1918.[37]

אף שחלק גורדון על גישת השומר בנוגע להתנדבות, הוא הוסיף להתגורר במחיצתם בתל עדש עד מאי 1919, ולמרות המחלוקות שימש עבורם מקור לעידוד ולהשראה. לפי

34. א"ד גורדון, 'לזכרון', האומה והעבודה, ירושלים תשי"ב (להלן: גורדון, האומה והעבודה), עמ' 401-406; י' שפירא, הפועל הצעיר: הרעיון והמעשה, תל אביב 1968 (להלן: שפירא, הפועל), עמ' 223-224; כצנלסון, העליה השניה, עמ' 124.
35. א"ד גורדון, מכתבים ורשימות, תל אביב 1954 (להלן: גורדון, מכתבים ורשימות), עמ' 96.
36. י' שפירא (עורך), אגרות יוסף שפרינצק, א, תל אביב תשכ"ה (להלן: שפרינצק, אגרות), עמ' 72-73.
37. שפירא, הפועל, עמ' 179.

הגרסה הרווחת, עזב גורדון את המקום בעקבות הערת אחד מאנשי השומר בשלהי אפריל 1919, כי הכול חייבים לחוג את 1 במאי ולשבות מעבודה. אבל ראוי להביא בחשבון עוד גורם, שהשפעתו הישירה על הצעד של גורדון לא זכתה כנראה לתיעוד. ראשי השומר מניה וישראל שוחט שבו ארצה באפריל 1919, לאחר הגליה של ארבע שנים. התהייה המתבקשת היא שמא חזרתן של שתי הדמויות הבולטות בארגון (בייחוד לנוכח פטירתם של מנדל פורטוגלי וישראל גלעדי בשנות המלחמה), תרמה להחלטתו של גורדון לעזוב את תל עדש.

מעניינת לא פחות היא התעלמותו המוחלטת של כצנלסון, בשני מחזורי הרצאותיו על תולדות תנועת העבודה, מדעתו של ברנר בנוגע להתנדבות.[38] ברנר נמנע מלהתבטא בנושא בזמן הפולמוס. הוא כתב מאמר השולל את ההתנדבות, שנועד לפרסום בהארץ ובעבודה, אך חזר בו ודרש שכתב היד יוחזר לו.[39] הביטוי הפומבי הראשון לגישתו מצוי במאמר שחיבר לרגל שובו של עורך הפועל הצעיר אהרנוביץ מגלותו במצרים באפריל 1919 – שנה לאחר שיאו של הפולמוס. ברנר השווה אז בין הדברים שכתב אהרנוביץ בחוברת בנכר ובין 'כל מה שנכתב אצלנו על הסיף והספר, ועל התקופה החדשה שתבוא לספר העברי מן הגדודים (כבודם וערכם של גדודים יהודיים להגן על חיינו מובנים מאליהם ובמקומם מונחים!) [...]'.[40]

עמדתו השלילית של ברנר כלפי הגיוס נותרה בעינה גם כשדובר על השלב השני של ההתנדבות, בעקבות כיבוש הגליל. הוא אף האיץ באז"ר לפרסם מאמר שחיבר ברוח זו.[41] בשיחה שקיים ברנר עם גורדון בשלהי 1918 ציין כי לא היה מרהיב עוז בנפשו להרהר אחר אנשים 'שעזבו הכל והלכו למסור את נפשם בעד עמם וארצם'. ייתכן שמשום כך החליט לבסוף לגנוז את רשימתו על ההתנדבות. במהלך פגישתם כפר גורדון בהשוואה בין 'הלגיונר של היום', היוצא למלחמה 'לשם חשבון פוליטי', ובין החשמונאים שלחמו באויב. גורדון הוסיף כי בראשית המלחמה חלם ליפול בקרב כחייל בשירות אנגליה הלוחם נגד הגרמנים.[42]

38. כצנלסון, **העליה השניה**, עמ' 118-124; הנ"ל, **כתבים**, כרך יא.

39. דברי שפרינצק בוועידת הפועל הצעיר ביפו, 4.12.1918-29.11.1918, ארכיון העבודה [להלן: אה"ע], IV-402-1-7. ראו גם: שפירא, **הפועל**, עמ' 180; הנ"ל, **חרב היונה: הציונות והכוח 1881-1948**, תל אביב 1992 (להלן: שפירא, **חרב היונה**), עמ' 138. אגב פולמוס עם ברנר בנוגע לגדוד, שנעסוק בו בהמשך הדברים, ציין חפשי כי לברנר הייתה 'עמדה שלילית ברורה' כלפי הצבאיות בעבר. נ' חפשי, 'הבנין והשטן', **הפועל הצעיר**, 2.3.1921.

40. ב. י. [ברנר], 'משדה הספרות', **הפועל הצעיר**, 14.4.1919. בעיזבונו של ברנר נותרו דברים שכתב על עמדות רחל ינאית ושמואל יבנאלי, שפורסמו בקובץ **על הסף** (ירושלים תרע"ח), בצירוף הערה: 'בצד זה עוד לא הגיעה השעה לנגוע כראוי, ועוד חזון למועד'. י"ח ברנר, **כתבים**, ד, רמת גן תשמ"ה (להלן: ברנר, **כתבים**), עמ' 1490; י' אהרנוביץ, 'הערות והארות', בתוך: הנ"ל (עורך), **בנכר**, אלכסנדרייה תרע"ח, עמ' 25.

41. א"ז רבינוביץ, **כתבים מקובצים**, ג, תל אביב 1934, עמ' 433-434. אז"ר נמנע לבסוף מלפרסם את רשימתו, שכן ראה את 'התעוררות הצעירים להתנדבות' ו'לא נועז לשים מכשול בדרכם'. שם.

42. בר־יוחאי [ברנר], 'שרידי שיחות נושנות', **האדמה**, א, ג, כסלו תר"פ (נובמבר-דצמבר 1919), עמ' 334.

כצנלסון, ששמע על כך בשעתו מגורדון, הזדעזע. באותו זמן הוא הצטער שאינו 'יכול לקדש את שם האדם על ידי הסתלקות מן המלחמה, אף במחיר החיים'.[43] היוצרות התהפכו כשהועמדה ההתנדבות על הפרק. אז זנח כצנלסון את חלקת הירקות והתגייס. בשחזרו את ימי ההתנדבות העיר כצנלסון: 'אינני יודע מה קבע אצל גורדון או אצל אליעזר יפה את החינוך הפציפיסטי האמיתי. אצל אחרים היו חשבונות פוליטיים'.[44] מעיוננו מתברר שחשבונות – היו לכולם. מלבד זאת, ראוי להדגיש שגורדון לא היה פציפיסט. בוועידת הפועל הצעיר שנערכה עם תום מלחמת העולם חזר גורדון על השקפתו העקרונית נגד ההתנדבות, אך ציין: '[...] לו ארץ־ישראל היתה כבר שלנו ובאים לחמסה ממנו כי אז אינני יודע אם אני לא הייתי הולך גם למלחמת מצוה כזו [...]'.[45]

הגיוס לצבא גילם נכונות מעשית להשתמש בכוח. שילובו המודגש של הגורם הצבאי במכלול השקפות הפועלים בנוגע לאופני הגשמת הציונות חולל זעזוע רגשי ורעיוני בקרב תומכי הגיוס ושולליו כאחד. הטלטלה שאחזה בציבור הפועלים לא נָווטה בעזרת מצפן ערכי ותמרורים מוסריים, מאת מורי הדור גורדון וברנר. את התמרורים המזהירים מפני מחירה של מלכודת הצבאיות הציבו השניים בעיקר בדיעבד. עצמתה של הטלטלה הוקהתה בזכות העובדה שבאותו שלב לא נמצא צורך בהפעלת כוח למען קידום תהליך הגשמת הציונות.[46] הציפייה של המתנדבים לרשום פרק מזהיר בקורות התחייה הציונית באמצעות הגיוס והלחימה בקרב התפוגגה בהדרגה. שעתו של קסם הצבאיות להותיר את רישומו בהוויה היישובית נדחתה למחצית השנייה של שנות השלושים. פרשת ההתגוננות בתל חי במרס 1920, היא שהטביעה חותם בל יימחה בתודעת בני הדור.

תל חי

התקרית שאירעה בתל חי חשובה לדיון על השימוש בכוח, בין היתר משום שהמחלוקת שקדמה לקרב, אם להתעקש על היאחזות במקום או לעזבו, נחשבת בתולדות תנועת העבודה לקו מבדיל בינה ובין ז'בוטינסקי ומאוחר יותר בינה ובין התנועה הרוויזיוניסטית ויורשיה. בכינוסי הוועד המרכזי של הפועל הצעיר שהתקיימו בחודשים ינואר-פברואר 1920 נדונו שני נושאים: אם להמשיך ולהחזיק ביישובי אצבע הגליל לנוכח החרפת היחסים עם הצרפתים

43. 'מבפנים – אגרות-חברים', **בעבודה: קונטרס חברים**, יפו אלול תרע"ח, עמ' 57-58; כצנלסון, **אגרות**, ב, עמ' 529, 533-534; כצנלסון, **כתבים**, יא, עמ' 204.
44. שם.
45. דברי גורדון בוועידת הפועל הצעיר ביפו, 29.11.1918-4.12.1918, אה"ע IV-104-123-18. ראו גם: שפירא, **הפועל**, עמ' 177-180.
46. שפירא, **חרב היונה**, עמ' 137, 141.

והערבים באזור, ואם לשתף פעולה עם אחדות העבודה והשומר בארגון ההגנה במקום. גורדון לא היה מעולם חבר רשמי במפלגת הפועל הצעיר, אבל הוא השתתף בשתי הישיבות המכריעות שקבעו את עמדת המפלגה בנושאים אלה.

בישיבה שהתקיימה בינואר גרס גורדון כי משמעות ההגנה על היישובים היא להילחם נגד הערבים. הוא פקפק בתועלת המאבק על קיום היישובים באצבע הגליל וטען שגם אם יישפך שם דם יהודי, לא יבטיח הדבר מבחינה מדינית את הישארותם בשליטת הבריטים. בישיבה שנערכה באמצע פברואר, כשנראה היה שהמשך האחיזה ביישובים צפוי לחולל קרב, אמר גורדון: 'אינני מחווה דעה. הדבר כל־כך לא ברור. כל־כך מסובך. נדמה לי שמסוכן מאוד להישאר שם'.[47] הקו האקטיביסטי שהובילו אהרנוביץ, אליעזר שוחט ונחום טברסקי היה דומיננטי, ובמפלגת הפועל הצעיר הוחלט לדבוק במקום ולשתף פעולה בהגנת הנקודות. לדבריהם, הם עשו כן בשם 'השמירה על הקיים', ואולם הפעם שירתה סססמה זו מגמה שונה, שכללה גם מרכיב של שימוש בכוח. בזמן הקרב בתל חי שהה גורדון בפראג, בוועידת היסוד של 'ההתאחדות' (מסגרת פוליטית שכללה את צעירי ציון במרכז ובמזרח אירופה ואת הפועל הצעיר). תגובתו הראשונית על האירועים אינה ידועה. גם מאוחר יותר הוא נמנע מלכתוב על טרומפלדור, למעט פעם אחת, שאף היא נותרה בגנזיו ולא פורסמה בימי חייו. גורדון, החרד מיסוד השעבוד הכרוך בצבאיות, המליץ לראות בטרומפלדור מופת הראוי לחיקוי בנוגע לדפוסי המשמעת שנכון לקבוע בארגון ה'הגנה' העומד לקום. טרומפלדור, שיבח גורדון, 'עם כל היותו גיבור מלחמה באמת, לא היה איש צבא כלל'.[48] גורדון לא צירף את עצמו, כמנהג הרווח באותה עת, למהללי גבורתו של טרומפלדור. ככלל, דפוס כתיבה זה, בייחוד כאשר נכתב על אנשים חיים, חרה לו זה מכבר והניע אותו בשעתו לחבר את רשימתו הראשונה שבאה בדפוס. במאמרו מחה על ז'אנר 'הצלמנות הספרותית', היוצר גיבורים המהודרים במלבושי גבורה שלא היו ולא נבראו.[49]

עשרה ימים לאחר נפילת תל חי פרסם ברנר את מאמרו 'תל־חי'. המאמר נחתם במשפט הנודע: 'טוב למות בעד ארצנו? טוב! אשרי מי שמת בהכרה זו – ותל־חי למראשותיו'. אבל לענייננו ראוי להתעכב דווקא על פסקת הפתיחה של המאמר. ברנר סיפר בה שבאספת אזכרה שהתקיימה לכבוד אהרון שר (שנפל ב־1 בפברואר), קם אז"ר והביע את פקפוקו, אם יש בכלל יכולת לעמוד שם. אסור לסכן נפשות, הכריז. ברנר חתם: 'לו, לישיש, היה האומץ להביע פחד ופקפוק'.[50] וממילא מתבקשת התהייה למי לא היה האומץ להביע בגלוי את דעתו? התשובה ברורה מאליה – לברנר.

47. ישיבות הוועד המרכזי של הפועל הצעיר, 10.1.1920, 14.2.1920, בתוך: נ' רוגל, תל־חי: חזית בלי עורף, תל אביב 1979, עמ' 272, 280.
48. א"ד גורדון, 'מטיולי בכבישים', הפועל הצעיר, 8.2.1924.
49. נוגע בדבר [א"ד גורדון], 'הערות', הפועל הצעיר, אלול תרס"ח (אוגוסט־ספטמבר 1908).
50. ב. [ברנר], 'תל־חי', האדמה, א, ו, אדר תר"ף (מרס 1920), עמ' 747–748.

קיימות עדויות שברנר היה מסויג מההגנה על תל חי גם מלכתחילה וגם בדיעבד. קושניר, שהיה בקשר עמו באותה תקופה, כתב עליו: 'במשך כל ימי תל־חי רגש מאד וליווה את המתרחש, מאז שנפל אהרון שר. גישתו היתה, שיקרה כל נפש מישראל וזה שקול נגד הכל. לבו לא היה תמים עם העמידה העיקשת על המקום'. כשאמרו לו שאם עוזבים כל מקום שיש בו סכנה – אז היום זה תל חי, מחר דגניה ומחרתיים רוחמה – נסתתמו טענותיו. 'הוא ריכז את כל לבו הקשב למתרחש וציפה לנס'.[51] בהזדמנות קודמת חידד קושניר את ביקורתו כלפי ברנר: 'חרדת ההקשבה של ברנר ושתיקתו, במשך כל ימי המערכה, מבלי הביע בדפוס את יחסו הוא למאורעות. מאמרו "תל־חי" הן היה אקורד מסיים, צידוק המעמד וקבלת מרותו'.[52] קושניר לא העלים שהציפייה מברנר הייתה אחרת, כלומר שיביע בפומבי את גישתו בזמן אמת. קלמן בר־לב מספר כי כששהו במחנה גדוד העבודה במגדל, שנה לאחר אירועי תל־חי, אמר לו ברנר: 'בוא וראה [...] לפני כשנה, כשנפלו חברינו בהגנת תל־חי, אמרתי: למה נפלו קרבנות חינם? מה טעם למותם? עתה אראה: לולא טרומפלדור שנפל, לא היה זה צומח. כן יש ויש [...]'.[53]

למעיין בכתבי התקופה נדמה שכל אוחז בעט אשר דימה כי בכוחו לרשום נקרולוג על אודות תל חי ראה חובה מוסרית להנציח את דעתו ותחושותיו על שאירע. מנפלאות גורלה של תל חי היה יכולתה לקרב את מי שנמצאו בקוטבי הקשת הפוליטית. למשל יוסף קלוזנר ומשה גליקסון השתבחו שניהם בדם שנשפך, כדבק הקושר את בני האדם לאדמתם. קלוזנר קבע: 'עד עתה היו לנו אך קדושי־הדת; מכאן ואילך יש לנו גם קדושי־הלאום וקדושי־הארץ'.[54] הקריאה לשלב את מומנט הקדושה שנוצר בתל חי במסכת החינוכית אשר הכרח להנחילה לבני הנוער, הועלתה עד מהרה. עבור סמילנסקי העניקה תל־חי מענה לצורך המפכה בכל תנועה לאומית – 'היכן יהיה "מקום קדשנו"', שינהרו אליו מדי שנה מורים ותלמידים.[55] נתן חפשי, מן הקיצוניים בקרב חסידי ההשקפה המתונה במפלגת הפועל הצעיר, רשם ביומנו בתגובה למאמר זה:

> משה סמילנסקי מצא סוף סוף לשמחתו מה להגיד לבניו כי ישאלוהו, הן נשפך דם צעירינו כמים וזהו האות כי ארצנו היא שלנו [...] רק בדם ואש אפשר לדעת אדון זה לרכוש ארץ. ומונטר היקר, הוא, מתנגד הצבאיות, מתנגדו של סמילנסקי, הוא היה

51. מ' שניר, 'עם אגרות י. ח. ברנר (תש"א)', **בני הדור ומוריו**, תל אביב תשי"ט, עמ' 35.
52. מ' קושניר, 'רשימות והערות: מימי תל־חי', **ניב הקבוצה**, ב, אייר תרצ"א (מאי 1931), עמ' 84.
53. ק' [קלמן] בר־לב, 'עם גדוד־העבודה במגדל', בתוך: מ' קושניר (שניר) (עורך), **יוסף חיים ברנר: מבחר דברי־זכרונות**, תל אביב 1971 (מהדורה שנייה), עמ' 234.
54. ד"ר י' קלוזנר, 'הם נפלו חללים...', **הארץ**, 9.3.1920; מ' גליקסון, 'בשעת נסיון', **מעברות**, א, ו (מרס 1920), עמ' 484.
55. מ' סמילנסקי, 'מקום קודש', **הארץ**, 14.3.1920.

> השעיר לעזאזל בין שאר שבעת הרוגי תל-חי, והוא נתן חומר לסמילנסקי וחבריו התאורינים [בעלי התאוריות] של ה׳דם׳ לדרוש ולגבב מליצות נפוחות וריקות.[56]

שניים מן הנדבכים המרכזיים במורשתו של טרומפלדור לתנועת העבודה היו השאיפה לאיחוד הכוחות והצורך לחזק את יכולתו של היישוב להגן על עצמו. הם עמדו על סדר היום עוד לפני אירועי תל חי וגם לאחריהם, ובאו לידי ביטוי בגורלו של הגדוד העברי ובהקמת הסתדרות העובדים הכללית. ברנר, שנמנה עם בכירי מעצבי המרטירולוגיה של קרב תל חי, חיזק בהתלהבות את מגמת איחוד הכוחות בקרב הפועלים. גורדון, שנמנע כאמור מלהגיב באורח מתועד על קרב תל חי ונפילת טרומפלדור, שלל בחריפות את איחוד מפלגות הפועלים ואת ייסוד ההסתדרות. הוא התמיד בניהול מלחמת מאסף נגד הצבאיות הפושה לטעמו בחוגי החלוצים.[57] הדבר עשוי לרמז על הסתייגותו מרקימת מיתוס של הקרבה עצמית סביב תל חי, שראשיתו ואחריתו שפיכת דמים ולא הגרת זעה בעבודה. גורדון חשש שמא השאיפה לחיזוק ערכי היצירה והעבודה העצמית תיפול קרבן לעילוין של מסגרות ארגוניות־פוליטיות המתגדרות בתורה סוציאליסטית מיובאת מאירופה ומותאמת לתנאיה. הצגת מסגרות כאלה (בדמותן של מפלגת אחדות העבודה והסתדרות העובדים הכללית) כבריח התיכון בקידום הגשמתו של החזון הציוני נעזרה גם ביצירתם של מיתוסים מגייסים, ובתחום זה אין כמו אלמנטים צבאיים כדי להסעיר את הנפש ולסייע בהכוונתה ליעדים רצויים.[58]

הגנה ומאורעות

ההתנגדות לגדודים נשארה אחד ממאפייניו של הפועל הצעיר גם ערב התגבשות השלטון המנדטורי, אף על פי שבמפלגה עוד נשמעו מפעם לפעם קולות המערערים על מגמה זו.[59] עתיד הגדודים העבריים נדון בישיבה שנערכה בלונדון בנוכחות כמה מחברי הוועד הפועל הציוני ונציגים מארץ ישראל ב־17 בספטמבר 1919. שתי שאלות נדונו בישיבה: ראשית, כיצד מבטיחים שחלק ניכר מהצעירים היהודים שהגיעו ארצה במסגרת הגדודים העבריים

56. יומן נתן חפשי, כ״ו באדר תר״ף (16.3.1920), ארכיון פרטי – נתן חפשי. חפשי היה ידידו הקרוב של בנימין מונטר, חבר הפועל הצעיר היחיד שנמנה עם הרוגי הקרב בתל חי.
57. למשל במאמרו ׳על האיחוד׳, **הפועל הצעיר**, 28.1.1921.
58. דפוס הקישור המוצג כאן, בין איחוד הכוחות בקרב הפועלים לבין סכנות הצבאיות, אם כי מתוך כוונה שונה מבחינת תוכן הדברים לפחות, שאוב מתוך מאמרו של גורדון הנזכר בהערה הקודמת. ראו גם בהקשר הנדון כאן את מאמרו של גורדון ׳קצת עיון בהלכה פסוקה׳, בתוך: הנ״ל, **האומה והעבודה**, עמ׳ 380-389.
59. ראו למשל את דברי יוסף אהרנוביץ בישיבת הוועד הזמני של ועד הצירים, 24.2.1920, בתוך: ש׳ לסקוב, ׳הוועד הזמני׳, **הציונות**, ח, עמ׳ 384.

יישארו בארץ ולא יחזרו לארצות מוצאם בתום משימתם הצבאית. שנית, אם ניתן להסתייע במסגרות שיצרו הגדודים כדי לצרף אליהן עוד צעירים יהודים מחוץ־לארץ. חיים ויצמן הביע בישיבה את תקוותו שיהיה אפשר לגייס עשרים וחמישה אלף איש. ישראל שוחט וכצנלסון, שייצגו את אחדות העבודה, תמכו בגיוס עשרת אלפים איש לפחות. ארתור רופין שלל את הדרך הזאת להכניס אנשים לארץ, וזכה לתמיכתם של שפרינצק ווילקנסקי ממפלגת הפועל הצעיר. שפרינצק גרס שראוי לצרף למחנה הצבאי מחנה גדול פי כמה של עובדים כדי למנוע היווצרות מורל ירוד, פרזיטיות ותרבות של בטלה ומרירות. במובלע ניכרה רתיעה מפני כוח צבאי חסר מעש שעלול להיגרר לעימותים מיותרים עם הערבים במגמה למצוא לעצמו תעסוקה הולמת ולסחוף אחריו את היישוב. נציגי הפועל הצעיר הסתייגו מהכוונה להביא עולים בדרך שעלולה לתת עדיפות לחיי צבא ולטשטש את החשיבות שייחסו לעבודה.[60] כמו נציגי הפועל הצעיר, אף גורדון סבר כי עיקר התקווה להשאיר את אנשי הגדודים בארץ מצויה באפשרות לקלוט אותם בעבודה ובהתיישבות. בד בבד ציין כי בעת הזאת '[...] כל צעיר בארץ, וצעיר מזוין ביחוד, לא יסולא בפז לקיומנו יום־יום'.[61]

בשעות הערב של 17 בספטמבר נועדו וילקנסקי, שפרינצק וכצנלסון במסעדה לונדונית כדי לנסות ולגבש קווים מנחים לאיחוד בין מפלגות הפועלים. תיאור האירוע שבו כצנלסון ושפרינצק, הגרים בחדר אחד, יושבים סביב אותו שולחן וכותבים בנפרד דיווח למוסדות מפלגותיהם על שני הדיונים שהסתיימו בחוסר הסכמה מוחלט הוא מן המאלפים בתולדות תנועת העבודה. המחיה הייתה משותפת בשל מגבלות הקיום ומציאות היום־יום, אך הסכמה לא הייתה וממילא לא הייתה תוחלת בחתירה למצוא מכנה משותף שיאפשר יציקת מסגרת לתוכן החיים הדומה.[62] לסיטואציה אנושית מיוחדת זו נודעת חשיבות סמלית אך גם ממשית: ההיבטים הארגוניים והפרוגרמטיים הם שנתפסו כמעכבים ומונעים את האחדות. המחלוקת הפוליטית בסוגיית השימוש בכוח, ובמשתמע בנושא עיצוב היחסים עם הערבים, לא נזכרה ולא נשקלה כגורם שעלול לטרפד את האיחוד.

בשנים 1919-1921 ניהל נתן חפשי שני מחזורי ויכוח בסוגיית עתיד הגדודים בדפי הפועל הצעיר.[63] למאמר הראשון שכתב חפשי הוצמדה תגובתה של מערכת הפועל הצעיר

60. שפרינצק, אגרות, א, עמ' 135-136; כצנלסון, אגרות, ד, עמ' 37-38.
61. בר־יוחאי [ברנר], 'שרידי שיחות נושנות', האדמה, א, ג, כסלו תר"פ (נובמבר-דצמבר 1919), עמ' 338.
62. למחרת המפגש כתב כצנלסון להוגו ברגמן: '[...] ריחים על צוארי [...] כאסיר־כלא מדורות קודמים אני טוחן [...] בטחנת־הציבור, המתנועעת והרועשת, כשהיא בעצם ריקה ואינה עושה קמח'. כצנלסון, אגרות, ד, עמ' 33.
63. מחזור ויכוחים ראשון: ד"ר א' קצנלסון, 'לשאלת הצבא העברי', הפועל הצעיר, 24.9.1919; נ' חפשי, 'צבאיות או עבודה', הפועל הצעיר, 8.10.1919; ח. ב. צלאל [ברנר], 'ציונים – ב: "עבודה או צבאיות"?', האדמה, א, ב, חשוון תר"ף (אוקטובר-נובמבר 1919), עמ' 248-249; ז' פבנזר, 'עבודה וצבא', הפועל הצעיר, 25.11.1919. מחזור ויכוחים שני: נ' חפשי, 'הבנין והשטן', הפועל הצעיר, 2.3.1921; מ' סמילנסקי, 'השטן', הפועל הצעיר, 11.3.1921; ד' יפה, 'התרגשות יתרה', הפועל הצעיר, 11.3.1921.

(סביר להניח שמאת העורך אהרנוביץ), ולפיה צבא המתנדב לשם הגנה לאומית הכרחי במציאות הנוכחית וכל בני העם חייבים להשתתף בו. גורדון תיאר בתרעומת את הערת המערכת: 'ככל ההערות ממין זה, שהן כעין שטר ושוברו בצידו, כאילו ביטלה את המחאה הזו'.[64] לעומתו ברנר יצא בחריפות נגד חפשי: 'באפקנו', חזה והתבדה, 'אין אידיאל מדיני־אגרופי ואין לנו ענין לצבא במובן המדיני־האגרופי [...] רק אַל פרוּשׁיוּת! אַל דוקטרינות! לא בחֲרבות בונים חֲרבות וישׁוב טבעי נעשׂה רק על־ידי עבודה תמה'. ברוח מפלגת אחדות עבודה ביקש ברנר 'יצירת גדודי־צבא בקשר עם מחנות־עבודה', כלומר 'פלוגות של בחורים, העובדים כל ימי חייהם עבודה ממש, וכשהשעה צריכה לכך הם יוצאים להרוג וליהרג'.[65]

במחקר ההיסטורי שגורה הדעה כי בוועידת הייסוד של ההסתדרות שנערכה בדצמבר 1920 התנגד הפועל הצעיר להקמת ארגון ההגנה ולהכללתו במסגרת הסתדרות העובדים הכללית. החוקרים ביססו את הערכתם על העמדה המסורתית של חברי הפועל הצעיר, שהעדיפו שמירה של תושבי המקום עצמם והתנגדו לגדוד העברי.[66] לא כאן המקום לחלוק על קביעה זו. לענייננו, מרתקת גישתם של גורדון וברנר בנושא ההגנה בהקשר של איחוד אפשרי בין אחדות העבודה ובין הפועל הצעיר, איחוד שעמד אז על סדר היום. גורדון, שדבק בפסילתו של הגדוד העברי, אשר בהמשך קיומו חפצו אנשי אחדות העבודה, טען: 'את עניין ההגנה אני מבין ומבין, אבל הגנה זהו עניין אחר לגמרי, לגמרי אחר [לעומת הגדוד העברי]',[67] כלומר התארגנות לצורכי הגנה על הנפש היא חיונית, אולם אין זה סוג ההגנה שחפצים בו באחדות העבודה. בסמיכות זמנים, עת התייחס לסוגיית האיחוד, נדרש גם ברנר לנושא ההגנה:

> [...] אפילו חילוקי־דעות ממש אין בינינו – חילוקי־דרכים על אחת כמה וכמה שאינם. אמת, יש טונים שונים, יש טמפרמנטים שונים, אבל הבדלים כאלה הן ישנם בין כל אדם ואדם, ואף על פי כן אין כל אדם ואדם עושה מפלגה לעצמו. יש, למשל, מתלהבים יותר למעשי הגנה ויש פחות – אבל בצורך ההגנה הכל מודים.[68]

64. א"ד גורדון, 'קצת עיון בהלכה פסוקה', בתוך: גורדון, **האומה והעבודה**, עמ' 381, הערה 2; חפשי, 'צבאיות או עבודה', **הפועל הצעיר**, 8.10.1919.
65. ח. ב. צלאל [ברנר], 'ציונים – ב: "עבודה או צבאיות"?', **האדמה**, א, ב, חשוון תר"ף (אוקטובר-נובמבר 1919), עמ' 249.
66. י' סלוצקי, **ספר תולדות ההגנה**, ב, חלק ראשון, תל אביב 1959, עמ' 72-73; י' שפירא, **אחדות העבודה ההיסטורית**, תל אביב 1975, עמ' 42; י' גולדשטיין, **בדרך אל היעד: 'בר-גיורא' ו'השומר' 1907-1935**, תל אביב 1994, עמ' 95; ז' צחור, **בדרך להנהגת היישוב: ההסתדרות בראשיתה**, ירושלים 1982, עמ' 200.
67. א"ד גורדון, 'על האחוד', **הפועל הצעיר**, 28.1.1921.
68. י"ח ברנר, 'במקום נאום', בתוך: הנ"ל, **כתבים**, ד, עמ' 1796.

הדברים האלה, שגם אותם ביכר ברנר להותיר בעיזבונו לעת מצוא ולא זכה לפרסמם ברבים, חושפים תמימות דעים בין גורדון לברנר בנוגע לחשיבותה של ההגנה, ברם קביעה זו שירתה אותם להסקת מסקנות מנוגדות לחלוטין בנוגע לאיחוד מפלגות הפועלים.

על רקע ההחלטה לייסד את ארגון ההגנה, שב חפשי לברר את שאלת דרכי ההתגוננות. הוא ניצל את ההזדמנות להשיב לברנר כגמולו וכתב: 'כל חיינו כעת מלאים "רוח גבורה"; הכל צועדים כעת "אחת, שתים", הכל מסתדר בצורות צבאיות, אפילו הטיולים של ילדינו ובני נעורינו'.[69] בהקשר זה ראוי להביא אפיזודה קצרה מחיי הכפר בנהלל: באחת השבתות של שנת 1927 השתלהב ויכוח סוער בין מורה לאיכר, לפני בני הנוער המקומי. המורה היה אב"א אחימאיר, והאיכר – נתן חפשי. חפשי הטיף לקדושת הצמחונות, הטבעונות, האספרנטו ופולחן המעדר והעגבנייה. אחימאיר התריס לעומתו כי עליית היהודים לארץ ישראל נובעת מטעמים לאומיים אנוכיים, והם לא יחזיקו בה בזכות פולחן המעדר והעגבנייה. דו־שיח מרתק זה, שהתנהל בנהלל בין שני מייצגי קצות המערכת הפוליטית חפשי ואחימאיר, מעיד על האווירה ששררה במושב. במבט לאחור הסכימו השניים כי 'אנשי נהלל הדוגלים בצ י ב ו ר בא. ד. גורדון, הם למעשה רחוקים ממנו ת"ק פרסה והתקרבו בהרבה לזאב ז'בוטינסקי ולאחד מתלמידיו, אשר שמו אבא סיקרא [ההדגשה שלי]'.[70] אף אם אין לקבל את דבריהם המאוחרים של חפשי ואחימאיר ככתבם, ומסקנתם אינה מתארת במדויק את מושגי אותם הימים, הרי שהדברים מרמזים על האקלים הרעיוני־פוליטי הבלתי מוצהר שרווח בקרב כמה מתושבי נהלל. בכוונו לצומת הדרכים החינוכי שמוטבע בו חותם בקרב בני הנוער, המתבטא במעשיהם בהגיעם לבגרות, התרפק אחימאיר בערגה על המחלוקת ההיא עם חפשי: 'אחד מילדי נהלל לא היה בפנים הצריף, אלא נתלה בחלון. משה דיין היה שמו של אותו ילד'.[71] חיים ארלוזורוב, שהגיע בינואר 1921 לביקור בארץ, החזיק בסוגיית הגדודים בדעה דומה לזו של חפשי. בסדרת כינוסים אזוריים של הפועל הצעיר טען ארלוזורוב כי הגדוד הוא 'כוח פיקטיבי', והוסיף: 'למה לנו גדוד בטלנים. אם נחוץ הגנה, אז על־ידי זיון הפועלים'.[72]

69. חפשי, 'הבנין והשטן', הפועל הצעיר, 2.3.1921.

70. א' סיקרא [אב"א אחימאיר], 'שניים מהעליה השניה', חרות, 26.2.1960; 'חילופי מכתבים בין נתן חפשי לאב"א אחימאיר (אבא סיקרא)', חרות, 8.3.1960. הציטטה לקוחה ממכתבו של אחימאיר.

71. א' סיקרא [אב"א אחימאיר], 'שניים מהעליה השניה', חרות, 26.2.1960. משה דיין היה אז בן 12. כאמור, חפשי אישר את נכונות הסיפור שהובא לעיל, במכתב תגובה ששיגר לעיתון כעבור ימים אחדים. נ' חפשי, 'מכתב גלוי לאבא סיקרא', חרות, 8.3.1960. דיין עצמו התבטא לימים בוועידת רפ"י (12.12.1967) כי גדל וחונך 'יותר על הנוסחה של "עוד דונם ועוד עז" מאשר על הסיסמה "בדם ואש יהודה נפלה, בדם ואש יהודה תקום"'. מ' דיין, מפה חדשה יחסים אחרים, תל אביב 1969, עמ' 185.

72. שיחת חברי הפועל הצעיר בשומרון, י"ח באדר א' תרפ"א (26.2.1921), אה"ע IV-402-1-16. משה סמילנסקי תקף בנושא הגדודים את חפשי וארלוזורוב יחדיו. מ' סמילנסקי 'השטן', הפועל הצעיר, 11.3.1921. חפשי דחק בארלוזורוב להשיב לסמילנסקי כגמולו, אך ארלוזורוב הסתפק בתיוק המכתב. מכתב חפשי לארלוזורוב, י"ג באדר ב' תרפ"א (23.3.1921), אצ"מ A44/17.

ב־1 במאי 1921 תקפו ערבים את יהודי יפו. ההתנגשויות התפשטו ברחבי הארץ ונמשכו שבוע ימים. ארבעים ושבעה יהודים נהרגו במאורעות, ובהם גם ברנר. ארלוזורוב דיווח לחברי המפלגה בחוץ־לארץ: 'היו שעות שדימינו, כי מאורעות יפו אינם אלא זיק אחד קטן המושלך לחבית מלאה אבק שריפה, שהאש תתלקח בכל הארץ ושכל נקודותינו עומדות לפני סכנת הרס וכליון'.[73] האם תרם מעשה יהודי לפרץ האיבה? כצנלסון כתב לימים: 'ידנו – ואם גם בלא יודעים – היתה באסון תרפ"א'.[74] לאחר שוך המאורעות ביטאו תחושה דומה גם גורדון ושפרינצק. גורדון החולה (נפטר בפברואר 1922) לא ספד לברנר. בשארית כוחו הטיח כלפי שפרינצק מקצת כאבו על מותו בטרם עת של רעו הקרוב. מיוסר בזעמו זעף מדוע נחוג 1 במאי בשם ההסתדרות הכללית: 'כלום לא ידעתם כי כל מה שאנחנו בונים עומד על הר־געש [...] הערבים כולם הם נגדנו, ויעשו כל אשר בכוחם להחריב מה שאנחנו בונים וגם להשמיד את כולנו [...]'.[75] גורדון נתן כאן ביטוי חד למה שכינתה אניטה שפירא 'תפיסת הר הגעש', בניתוחה לאחד הקטעים הקלסיים ורבי־הרושם שחיבר ברנר: ההספד ל'שומר מיזרעאל' בסיפור **בין מים למים**. המונח 'הר געש' היה תבנית מחשבה שגורה בחוגי הפועלים. השימוש בו ביטא את תחושת חוסר הביטחון והחרדה במובנם הקיומי הפשוט.[76] בה בעת נחסך באמצעותו הצורך לפרוט מציאות זו לפרוטות ולהביע מפורשות את החשש מפני הסכנה האורבת, שצפויה התנגשות דמים מתמשכת עם הערבים, שמא יביא הדבר לטרפוד המאמצים להגשים את החזון הציוני. המסקנה המתבקשת לכאורה מתאוריית העמידה התמידית על מפתנו של 'הר הגעש' היא שאין אפשרות להגיע להידברות ולהבנה עם הערבים. בקרב המתונים בחברי הפועל הצעיר היו מי שעמדו לימים, בעקבות מאורעות 1929, על הסכנה הטמונה בדרך הפרשנות שנתן גורדון ל'תפיסת הר הגעש'.[77] גורדון עצמו, לאחר ששכך קמעה ההלם הראשוני ואולי משום שביכר לחזור ולגזור על עצמו את הצנזורה המתבקשת מאמירה מתועדת, לא יסף להתבטא באורח כה נוקב, ברם אכזבתו מאפשרות הדו־קיום תוך

73. מכתב חיים ארלוזורוב לחברי ההתאחדות העולמית של הפועל הצעיר וצעירי ציון, י"ג באייר תרפ"א (21.5.1921), אה"ע IV-104-19-1-29A.

74. מכתב ברל כצנלסון לדב שטוק [סדן], כ"ט בתמוז תרצ"ח (28.7.1938), ארכיון מפלגת העבודה, 104-1920-6-4. ראו גם: א' שפירא, **ברל: ביוגראפיה**, ב, תל אביב 1980, עמ' 587.

75. מכתב גורדון לשפרינצק, ל"ג בעומר תרפ"א (26.5.1921), בתוך: גורדון, **מכתבים ורשימות**, עמ' 139.

76. שפירא, **חרב היונה**, עמ' 118-119, 167. לשימוש ב'תפיסת הר הגעש' בחוגי הפועל הצעיר, ראו למשל: [א' טורקניץ], 'העבודה הריאלית בא"י', **הפועל הצעיר**, אוקטובר 1907; י' אהרנוביץ, 'כיבוש העבודה או כיבוש הקרקע', **הפועל הצעיר**, אלול תרס"ח (אוגוסט-ספטמבר 1908).

77. י' לופבן, 'חזית ההשליה העצמית', **הפועל הצעיר**, 18.10.1929; ח' ארלוזורוב, 'נסיון לסכום – הגורם הערבי (א)', שם. ראו גם: מ"ב [משה בילינסון], 'לחשבונם של מאורעות' (ב), **דבר**, 11.10.1929; א' שפירא, 'היסטוריה מדינית של היישוב, 1918-1939', בתוך: מ' ליסק (עורך ראשי), **תולדות היישוב היהודי בארץ־ישראל מאז העלייה הראשונה**, תקופת המנדט הבריטי, ב, ירושלים תשנ"ה, עמ' 86-87.

כדי תחרות בדרכי שלום, קבע יוסף גורני, נותרה בעינה.[78] אין פירוש הדבר שגורדון זנח את התנגדותו לשימוש בכוח פיזי לשם קידום יעדי הציונות, שכן הדבר היה מבחינתו מושכל ראשון שאין להרהר אחריו.

השאלה אם התהלוכה שהתקיימה ב־1 במאי בתל אביב היא הגורם לפרוץ מאורעות 1921, כמו שסבר גורדון, לא הוכרעה במחקר. אביתר פריזל מגדיר 'שאלה פתוחה' את האפשרות שהעילה להתפרצות הייתה אווירת המהומה וההתרגשות אשר עוררה התחככות הפגנה רועשת של המפלגה הקומוניסטית בשולי תהלוכת אחדות העבודה שצעדה ברחוב הרצל בתל אביב ונהדפה עקב קטטה בין הצדדים לכיוון יפו.[79] ערב התהלוכות כשל ניסיונו של שפרינצק לבטלן לנוכח החשש ממהומות. הוא הדגיש לאחר מכן כי 'הכשרת הרוחות לפרעות', שאותה דימה לאבק השרפה, מקורה ערבי, אך הַזיק להצתה, כלומר תהלוכות 1 במאי – הושלך מבפנים. 'תעלולי המופסים [הקומוניסטים] לא היו מתבלטים ופועלים כל־כך לולא אותו טון כללי של "חגיגות" אחד במאי בארץ'. טון זה נקבע בידי אחדות העבודה. שפרינצק ביכה את ההקדמה המיותרת של שעת ההכרעה ביחסי יהודים-ערבים. 'גרמה לכך קלות הראש הפושעת שלנו, שהחריבה אותנו לא אחת בדרכנו ההיסטורית'.[80] גורדון, כצנלסון ושפרינצק שיערו אפוא שמעשי יהודים תרמו לפרוץ המהומות. בבסיס השערתם שכנה הידיעה שהתנהגות היהודים משפיעה על תהליכי קירוב וקיטוב ביחסים בין שני העמים.

מבחינת היחס לשימוש בכוח בתנועת העבודה הותיר רצח ברנר משקע שאין להמעיט מערכו. נראה כי במאה שנות הגשמת הציונות, ברנר הוא האישיות הציבורית הבכירה ביותר ששילמה את המחיר היקר מכול, שהוא תוצאה ישירה של העימות היהודי-ערבי. בניגוד לטרומפלדור למשל, שההתפלפלות סביב משפטו האחרון היא חלק נכבד ממורשתו, ברנר הותיר אחריו לצד סיפורים רבי־ערך גם קורפוס נרחב של כתיבה פובליציסטית ענפה. נוכחותו הייחודית ומשקלו הסגולי בחוגי הפועלים הועצמו עקב נסיבות מותו. באחת הוא נעשה דמות קנונית במרטירולוגיה של היישוב, שההזדקקות לה הלכה וגברה ככל שרבו הנופלים על מזבח המפעל הציוני. מותו תרם נדבך משמעותי לקידוש חשיבות טיפוחה של היכולת להשתמש בכוח. אין זה מקרה שרשימות פרי עטו, בייחוד 'הוא אמר לה' ו'תל־חי', שימשו אבני יסוד בחינוך שניתן בתנועות הנוער החלוציות ובמסגרות המגן למיניהן לצורך חיזוק ההכרה בחיוניות קיומו של כוח יהודי בארץ ישראל.[81]

78. י' גורני, השאלה הערבית והבעיה היהודית, תל אביב 1985, עמ' 210-211.
79. א' פריזל, המדיניות הציונית לאחר הצהרת בלפור 1922-1917, תל אביב 1977, עמ' 255; י' סלוצקי, ספר תולדות ההגנה, ב, חלק ראשון, תל אביב 1964, עמ' 78-79; ש' דותן, אדומים: המפלגה הקומוניסטית בארץ ישראל, כפר סבא 1991, עמ' 67-70.
80. שפרינצק, אגרות, א, עמ' 213-220.
81. ראו בהקשר זה: שפירא, חרב היונה, עמ' 64-65, 212.

סיכום

גורדון וברנר פעלו בעת שהמונח 'תנועת העבודה' עוד לא היה קיים. לכאורה הכול כבר נוצר עוד בימיהם – הקיבוץ, כוח המגן, ההסתדרות ואפילו המשביר, אבל נכון גם לומר שהכול עוד היה בחיתולים. ההחלטות האמתיות והכבדות עוד המתינו בפתח, ושעות המבחן בסוגיית השימוש בכוח וגם בעניינים אחרים – טרם באו. ברבות השנים נעשה הצירוף 'ברנר וגורדון' מעין מטבע לשון בתנועת העבודה. בעיני חבריה היו שניהם לישות אחת,[82] בייחוד כאשר ביקשו להציג את גישתם במצבים קונקרטיים כניזונה מעולם רעיוני־רוחני־מוסרי נעלה ורב־השראה. ביטוי לכך אפשר למצוא בדבריו של ישראל גלילי בימי המרד הערבי ב־1936, כי על אנשי ההגנה לצאת לעמדה, למארב ו'לדלוק אחרי התוקף עם א. ד. גורדון ועם ברנר'.[83] אמנם התפיסה שלפיה גורדון וברנר הם מהות אחת עזרה לטיפוח מעמדם הקנוני בחוגי תנועת העבודה, אבל בו בזמן סייע הדבר לטשטוש הזיכרון ההיסטורי של עמדתם בנסיבות הממשיות שהוצבו לפתחם.

עיקר תרומתם של גורדון וברנר לעיצוב הגישה כלפי סוגיית השימוש בכוח בתנועת העבודה היה בגיבוש תבניות ומושגי מחשבה ארוכי טווח. למשל, בכוונת מכוון נבחרה אספת ההספד ל'שומר מיזרעאל', מתוך בין מים למים מאת ברנר, לחתום את כרכי **ספר הגבורה**, הראשון בספרי הוצאת עם עובד.[84] כך גם במוצאי המחלוקת העזה במפא"י על לקחי פרשת 'פטריה', מצא יצחק לופבן לנכון להציג את מסקנותיו בנוגע לסוגיית השימוש בכוח בפתח הקובץ ערכין שהוקדש למורשתו של גורדון.[85] במישור העקרוני ראו גורדון וברנר בחיוב את נכונות הפועלים לכלול את השמירה במסכת התפקידים החלוציים הנחוצים לשם כיבוש הארץ ולשם יצירתו ועיצובו של טיפוס האדם 'העברי החדש'. בה בעת, ממצאי מאמר זה מלמדים כי בנקודות זמן קונקרטיות, שנדרשה בהן החלטה פוליטית בסוגיית הכוח, לא נחשפו ברנר וגורדון במלוא תפארתם. בתחום זה הם לא היו אורים ותומים,

82. למשל: ש' שטרייט, 'א. ד. גורדון וי. ח. ברנר', בתוך: קושניר, **זכרונות ודברי הערכה**, עמ' 168; ש' מאירוב, 'לדמותה של העליה השניה', בתוך: **מאסף לתנועת 'החלוץ'**, ורשה 1930, עמ' 24.

83. דברי ישראל גלילי במועצה הי"א של הקיבוץ המאוחד, 7.10.1936-2.10.1936, ארכיון יד טבנקין, אק"מ, חטיבה 15, ארכיון ישראל גלילי, מיכל 170 תיק 1. עדות לחלחול תבנית זו מצויה למשל בדברים שחוברו לזכרו של חיים נגלי, חבר כפר גלעדי ומראשוני הפלמ"ח שנהרג במלחמת העצמאות. נאמר עליו כך: 'איש־העבודה היה, תלמידו של א. ד. גורדון. אהב את העבודה ושנא את הבטלה. [...] טיפוס ברנרי היה. – פעמים ראה רק את השלילי בתוכנו והירבה למתוח ביקורת'. י' קפלן, 'איש הפלמ"ח – המזמרה והחנית', בתוך: **כמספר על היחיד: קובץ זכרון לחללי כפר־גלעדי – תל־חי במלחמת השחרור, ה'תש"ח-תש"ט**, עין חרוד תשי"ב, עמ' 113-114.

84. י"ח ברנר, 'בבית העם', בתוך: י' היילפרין, **ספר הגבורה**, ג, תל אביב תש"י, עמ' 365.

85. י' לופבן, 'משנת חיים', בתוך: עֲרָכִין: קובץ לזכרו של א. ד. גורדון, תל אביב תש"ב, עמ' 12-13. על פרשת 'פטריה' ראו: מ' חזן, 'אוי ארצי מולדתי – פרשת "פטריה"', ציון, סו (תשס"א), עמ' 495-530.

ולעתים אף חמקו מן האפשרות שנקרתה בדרכם לנסות ולהשפיע בעת ההתרחשות עצמה על תהליכים ציבוריים שנגעו לשימוש בכוח. גם הם גיששו את דרכם במצבי אי־ודאות והיססו כיצד ראוי לנהוג בעת שנדרשה פעולה מעשית. במקרים שנבחנו כאן – האלימות באחוזת בית, היחס לשמירה, ההתנדבות לגדוד, ההגנה על תל חי, הקמת ארגון ההגנה ומאורעות 1921 – פקפקו הפועלים לא אחת בדעותיהם של ברנר וגורדון, והתנהגותם של השניים אף עוררה ספקות בקרבם. בחלוף הזמן הם ביכרו בדרך כלל למדר מן התיעוד את הספקות האלה. יעקב רבינוביץ כתב על ברנר במלאות עשור למותו:

> דרך־המלך של ברנר גלויה ופתוחה לפני היודע את מאורעות־חייו ולפני הקורא בכתביו. ואולם השבילים והמשעולים אינם פתוחים. בשביל איש־הלבטים אלה אינם פחותי־ערך מדרך־המלך. [...] ברנר לא פחד מהגיד היום את ההפך מאשר אמר אתמול. פה השפיעה גם האמונה בצדקת התרשמות הרגע. התרשמויות קיצוניות, רחוקות ומתנגדות, הובעו אצלו לפרקים במשך זמן קצר בקיצוניות ובאכסטזה ובהתנפלות על המתנגד, עד שאפשר היה לחשוב, כי זוהי הרגשתו והשקפתו התמידית, [...] וזה גרם שאלה מאתנו שעמדו בתחום פעולה צבורית לא התיחסו אליו הרבה שנים ברצינות. עסקנות ולבטים אינם מתאחים.[86]

אף גורדון, כאשר 'חטא' במתן הצעות מעשיות לכאורה, לא העלה תרומה יוצאת דופן. גילוי בולט לכך קיים במאמרו הנודע 'עבודתנו מעתה', שעמד בו בהרחבה על נושא היחסים עם הערבים. לאחר שהציג את השקפתו העקרונית והמוסרית בנדון הודה גורדון כי הסוגיה דורשת 'סידור ועיון גדול ועמל רב', והציע כהאי לישנא: 'אולי יש לייסד לצורך זה ועדה מיוחדת מאנשים ראויים לכך בכל המובנים, שתפקידה יהיה לסדר את כל הענינים והיחסים שבין היהודים והערבים'.[87]

שוב ושוב נמנעו ברנר וגורדון מלהתגייס למערכה בזמן אמת והעדיפו את עמדת 'המשקיף מהצד'. בנטל ההחלטות ובמחירן נשאו הפוליטיקאים. הדוגלים בריסון השימוש בכוח במפלגת הפועל הצעיר מצאו סעד חלקי בלבד במדריכיהם הרוחניים ברגעי משבר ומחלוקת. הפוליטיקה היא מקום שמקבלים בו החלטות. פעמים רבות נדמה היה לברנר ולגורדון שהם יודעים מהו הכיוון הנכון ולאן ראוי ללכת, אבל הם התחבטו תמיד. על פי אופיים, אישיותם, מזגם ונטייתם – חיו השניים חיים של לבטים.

86. י' רבינוביץ, 'על ברנר', **מאזנים**, גיליון כב (קכב), כ"ז בתשרי תרצ"ב (8.10.1931), עמ' 7.
87. א"ד גורדון, 'עבודתנו מעתה', **מעברות**, ב, ט (יולי 1920), עמ' 245.